

دلیل دعوت از امام رضا(ع) برای مناظرات علمی / گزارش‌های ضدونقیض درباره شخصیت مأمون

علی اشرف فتحی، استاد حوزه قم ضمن اشاره به برخی اقدامات مأمون که نشان‌دهنده وجود گرایش‌های شیعی در اوست...

علی اشرف فتحی، استاد حوزه قم ضمن اشاره به برخی اقدامات مأمون که نشان‌دهنده وجود گرایش‌های شیعی در اوست، به توضیح درباره تحلیل پژوهشگران پیرامون انگیزه مأمون از این اقدامات پرداخت و تصریح کرد به اعتقاد برخی، این اقدامات سیاست مأمون برای خاموشی قیام علویان بوده است.

علی اشرف فتحی، پژوهشگر تاریخ اسلام و استاد حوزه قم در گفت‌وگو با ایکننا به توضیح درباره سیره امام رضا(ع) در مناظرات علمی با پیروان ادیان پرداخت و گفت: درباره رفتار امام رضا(ع) با پیروان ادیان مختلف، چیزی که می‌توانیم به آن تمسک کنیم بحث مناظره‌های معروف امام رضا(ع) است که عمدتاً در کاخ مامون در مرو برگزار شده است. ایشان در جریان این مناظرات با علمای چهار دین گفت‌وگوهای داشتند. درک این گفت‌وگوها منوط به این است که بدانیم خود مامون چگونه فردی بوده و چه انگیزه‌هایی از برگزاری چنین جلساتی داشته است. درباره مامون عباسی اختلافاتی بین مورخان وجود دارد چون روایت‌های ضدونقیضی درباره شخصیت مامون به ما رسیده است. بین خلفای عباسی دو فرد بودند که گرایش‌های پررنگی به شیعه داشتند؛ یکی مامون بود و دومی هم الناصر لدین الله که برای اواخر دوره بنی عباس است و دوران خلافتش حدود نیم قرن طول کشید و چهره محبوبی بوده است. درباره او هم بحث زیاد است که آیا شیعه بوده یا سیاستش چنین اقتضایی داشته است. مامون هم همین وضعیت را دارد ولی به خاطر اینکه مامون به قتل امام رضا(ع) متهم است این بحث درباره اش کم رنگ شده است.

دلیل گرایش مامون به مباحث علمی

وی افزود: مامون از مادری به دنیا آمده که برده دربار هارون الرشید و اصالتاً ایرانی بوده است. بنابراین در قیاس با برادر ناتنی اش امین که مادری عرب داشته است، فرد دون رتبه‌ای محسوب می‌شده لذا با توجه به همین نقصی که آن زمان داشته به نظر می‌رسد برای جبران این نقیصه و با توجه به هوشی که داشته به سمت بحث‌های علمی گرایش پیدا کرده است و چهره خاصی در زمان خودش در این زمینه بوده است. به همین جهت در دوره مامون، بحث نهضت ترجمه و مباحث علمی در جهان اسلام گسترش پیدا می‌کند. با توجه به این سابقه، در مورد خود مامون ابهامات جدی مطرح است که انگیزه اش چه بوده و برای چه به شیعه بها می‌داده است.

راهبرد مامون در برابر علویان

پژوهشگر تاریخ اسلام ادامه داد: ما بحث نیابت امام رضا(ع) و دعوت از ایشان برای مناظرات را شنیده ایم. طبق برخی تحلیل‌ها این اقدامات در جهت خاموش کردن شورش‌های علویان بوده است. اتفاقاً یک بحثی که مطرح می‌شود و ابهامات را زیاد می‌کند همین است؛ چون بعد از هارون اوضاع جهان اسلام به هم می‌ریزد و بین امین و مامون تنش پیدا می‌شود. به هر حال ابتدا چند سال امین خلافت می‌کند. او هرچند مورد اعتماد جریان قدرتمند عربی در خاندان بنی عباس و مستقر در بغداد بود ولی مامون به لحاظ شخصی و هوشی برتری محسوس نسبت به او داشت و در اثر تقابل این دو برادر، اوضاع جهان اسلام را به هم ریخته بود و بین دو بخش قدرت در بنی عباس تنش ایجاد شده بود.

وی افزود: این تنش باعث می‌شود مخالفان هم طمع و شورش کنند. پررنگ‌ترین مخالفان آن زمان علویان بودند. علویان بخشی از فرزندان امام علی(ع) بودند که امامت امامان ما را قبول نداشتند و معتقد بودند باید شورش کرد و قدرت را به دست گرفت. اینها در زمان مامون شروع به شورش کردند و همین باعث شد برخی معتقد شدند دلیل عمده سیاست مامون برای میدان دادن به امام رضا(ع) کنترل این شورش‌ها بوده است. نکته مهم این است در زمان مامون خود بنی عباس به تازگی قدرت گرفته بود و اساساً بنی عباس با شعار انتقام از شهدای اهل بیت(ع) به صحنه آمده بود و خود را از خاندان پیامبر(ص) می‌دانست و همه اینها برای حکومت مرکزی نگرانی ایجاد می‌کرد. بر این اساس شخصیت مامون در هاله‌ای از ابهام است و اختلافاتی در موردش وجود دارد. به عنوان مثال اعلام جانشینی برای فردی غیر خاندان عباسی آن هم جریانی که رقیب محسوب می‌شود؛ خیلی جای سوال دارد. گروهی که رفتارهای دیگر مامون را می‌بینند می‌گویند این اقدام ترفند بوده است ولی گروه دیگری که خوش بین هستند می‌گویند این اقدام به لحاظ علاقه شخصی مامون به تشیع بوده است.

فتحی تصریح کرد: درباره علاقه مامون به تشیع گزارش‌های متعددی داریم؛ مثل برگرداندن فدک. فدک سرزمینی در مدینه بوده و کاملاً سمبلیک بوده و گرفتنش از حضرت فاطمه(س) به دست خلیفه اول و برگرداندن آن به دست مامون همیشه محل بحث بوده

است. حتی یکبار بین امام کاظم(ع) و هارون الرشید نسبت به این مسئله بحث شد و هارون اظهار تمایل کرد که آن را به اهل بیت(ع) بازگرداند. بعد هارون از امام می خواهد محدوده فدک را مشخص کند ولی محدوده ای که امام مشخص می کند به اندازه کل جهان اسلام می شده است. بنابراین فدک سرزمینی نمادین است و نماد قدرت سیاسی اهل بیت(ع) است و نه یک باغ کوچک. مامون این باغ را به اهل بیت(ع) برمی گرداند و برخی این اقدام را به عنوان یکی از گرایش های متمایل به شیعه از او تلقی کردند.

نمونه های گرایشات شیعی مامون

وی با اشاره به نمونه دیگری از گرایشات شیعی مامون، گفت: او حرف های تندى علیه خلیفه دوم زده است. حرف هایی از مامون درباره ممنوعیت ازدواج موقت توسط خلیفه دوم نقل شده است که مامون در ضمن آن سخنان، به تندى علیه خلیفه حرف زده است و تعبیر توهین آمیزی به کار برده و او را طبق برخی نقل ها به حیوانات تشبیه کرده است. همچنین طبق برخی اقوال، مامون بعد از شهادت امام رضا(ع) بی تابی می کند و چند روز عزاداری می کند. برخی این اقدامات را بنابر سیاست او حمل کردند و برخی به علاقه او. بنابراین نسبت به رفتارهای مامون یک ابهام جدی وجود دارد. بعد از شهادت امام رضا(ع) هم این رفتارها ادامه پیدا می کند مثلا می بینیم به امام جواد(ع) بها داده می شود و دخترش را به عقد امام جواد(ع) درمی آورد و امام جواد(ع) هم در برخی مناظره های دینی حضور پیدا می کند.

پژوهشگر مطالعات شیعی ادامه داد: وقتی درباره گفت وگوهای امام رضا(ع) صحبت کنیم یک نکته این است که این گفت وگوها اعتبار دارد یا نه. برخی معتقدند راوی اینها فردی مثل صدوق است و قابل اعتماد است ولی برخی معتقدند چون سندش کامل ذکر نشده است باید آن را ضعیف تلقی کنیم. اگر بحث سندی را کنار بگذاریم، این مناظرات در منابع اولیه شیعه ذکر شده و وجود چنین مناظراتی اهمیت دارد. حتی اگر جزئیات گفت وگوها را نپذیریم ولی می شود ادعا کرد با توجه به روایات مامون که به مباحث علمی علاقه داشته است و با توجه به جایگاه خاص امام رضا(ع)، می شود با اطمینان گفت چنین مناظراتی وجود داشته است. البته باید این مسئله را ذیل شخصیت مامون درک کرد چون برگزارکننده و مبتکر این قضیه مامون بوده است و کمابیش ابهامات در مورد این جلسات وجود دارد.

وی در پایان گفت: بحث دیگر این است آیا مامون از این مناظرات برای تثبیت موقعیت خودش در جهان اسلام استفاده می کرده است. هر صاحب نظری به قرائنی تمسک می کند، پس در مورد انگیزه مامون هم اغتشاش و ابهام وجود دارد. به صورت کلی اگر بخواهیم بحث را پیش ببریم امام رضا(ع) یک چهره علمی شاخصی در جهان اسلام داشته و به عنوان چهره علمی مطرح بوده است و همین انگیزه ای جدی برای مامون می شود که ایشان را برای مناظرات دعوت کند. طبیعی است این مناظرات نشان دهنده چهره درخشان علمی حضرت باشد. نکته دومی که درباره این مناظرات می شود گفت نحوه استدلال های ایشان است. ایشان گاهی به استدلال های عقلی تمسک می کردند و گاهی استدلال هایشان جدلی بوده است و از منابع مورد قبول طرف مقابل استفاده می کردند. بحث سوم برخورد احترام آمیز امام رضا(ع) است. هرچند برخورد مأمون آمرانه بوده است اما برخورد امام رضا(ع) اینطور نیست و کاملا محترمانه بوده و نگاه عالمانه داشتند.

گفت وگو از مصطفی شاکری